

TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: SHAHAT ÖRNEĞİ

TOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT: SHAHAT EXAMPLE

Abdelgadir F.A.Ali

Kastamonu Üniversitesi, S.B.E, Kastamonu/Türkiye

Doç.Dr. Mine HALİS

Kocaeli Üniversitesi, İİBF. İşletme Bölümü, Kocaeli/Türkiye

Prof. Dr. Muhsin HALİS

Kocaeli Üniversitesi, İİBF. İşletme Bölümü / Bolu ÜİB Üniv İletişim Fakültesi, Kocaeli/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.986>

Reference : Abdelgadir F.A.A., Halis, M. & Halis, M. (2018). "Turizm Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Shahat Örneği", International Social Sciences Studies Journal, 4(25): 5302-5317

ÖZ

Turizm, dünya ülkelerinin ekonomilerini canlandırmak için en önemli kaynak haline gelmiştir. Turizm altyapıda yatırımı teşvik etmekte, devletlerin ödemeler dengesini geliştirmelerine yardımcı olmakta ve ekonomik fırsat eşitliği sağlayarak iş fırsatlarının yaratılmasına ve yerel halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır. Ancak bunun sağlanması için bu faaliyetlerin uzun vadeli olması gerekir. Çalışmanın amacı, Shahat'ta (Libya'da bir bölge) turizm gelişimine yönelik tutumlarının araştırılmasına göre, turizmde kilit paydaşların sağlayabileceği desteğin derecesini tanımak suretiyle gelecekte Shahat'ta sürdürülebilir turizm gelişimi yaratma olasılığını araştırmaktır. Shahat, çalışma için bir vaka olarak seçilmiştir. Çünkü Shahat, birçok ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara çözüm bulmak için acil kalkınma projelerine ihtiyaç duyan Libya'daki diğer şehirleri temsil etmektedir. Bu çalışma için ikincil kaynaklar kullanılarak yapılan çalışmalardan yayınlanan raporlar, tablolar, görüntüler ve haritalardan yararlanılmıştır. Ayrıca bazı turistik yerlere saha ziyaretleri de yapılarak gözlem yöntemi de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler :Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Turizm Gelişmesi, Shahat

ABSTRACT

Tourism has become the most important source for stimulating the economies of countries of the world. Tourism stimulates investment in infrastructure and helps states to improve their balance of payments, and help to create job opportunities and improve the living conditions of local people by helping to equalize economic opportunities. But tourism development in order to be useful in the long term must be sustainable. The aim of the study is to explore the possibility of creating sustainable tourism development in the Shahat (in Libya) in the future, by recognizing the extent of support that can be provided by key stakeholders for tourism, according to the study of their attitudes toward tourism development in Shahat . The Shahat was selected as a case for the study. Because Shahat is representative of other cities in Libya which are in urgent need of development projects in order to find solutions to many economic, social and environmental problems. For this study, the researcher used reports, studies, books, tables, images and maps published together with field visits to some tourist sites including close monitoring of the reality as a secondary source.

Keywords: sustainable development, sustainable tourism development, Shahat

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, uluslararası turizm endüstrisinde birçok anlam taşıyan geniş bir terimdir. Turizm uzmanları, araştırmacılar, karar vericiler ve diğer paydaşlar şimdiye kadar dünyanın dört bir yanındaki dev sanayi dallarından birisi olan turizmin etkisini değerlendirmeye ve anlamaya çalışmaya devam etmektedir (Mowforth ve Hunt, 2009: 183).

Doğal mekânlar ve kültürel miras büyük turizm kaynaklarıdır ve turizm endüstrisindeki genişlemenin doğal ve kültürel kaynaklar üzerinde belirgin etkileri vardır. Bu etkileri minimize edebilmek amacıyla turizm faaliyetleri sürdürülebilir kalkınma teknikleri dikkate alınarak yürütülmeye gayret edilmektedir. Turizm faaliyetlerinin turistik alanlarındaki olumsuz ve yan etkilerini azaltmak için turizm endüstrisindeki sürdürülebilirliği artırma çabaları yürütülmektedir. Turizmin olumsuz etkilerini azaltmak için sunulan sürdürülebilir kalkınma (SK) kavramının, şimdiye kadar, tutarlı uygulanmaması ve pratikteki ve kavramsal konulardaki kısmi belirsizlik nedeniyle eleştirilmektedir (Tao ve Wall, 2009: 90).

Çok sayıda insanın, yurt dışına seyahat etmek için bilgi, özgürlük ve kaynaklara sahip olmasıyla son 60 yıl boyunca, turizm, en dikkat çekici ve önemli sosyo-ekonomik olaylardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Daha önceleri zenginlerin sahip olduğu ayrıcalıklardan biri iken artık bazı insanlar için turizm günlük hayatın rutin faaliyetlerinden birisi olmuştur. Turizm bu nedenle lüks olmaktan çıkmış, insanların yaşam biçimi haline gelmiştir (Telfer ve Sharpley, 2008; Twining-Ward, 1999).

Seyahat etmeye istekli insanların artmasının bir sonucu olarak turizm endüstrisinin genişlemesi, 50'lerden beri artmış ve turizm endüstrisi önemli hale gelmiştir. 1950'de uluslararası seyahat ve turizm endüstrisinin toplam geliri 2,2 milyar dolar iken, 2011'de bu rakam 1 trilyon dolara ulaşmıştır. Turistler tarafından yapılan dolaylı maliyetler ve harcamalar eklendiğinde bu rakam 6,1 milyar dolar olur ki bu da dünyanın toplam GSH' sının yüzde 9'unun biraz üzerine karşılık gelmektedir. Turizm endüstrisi, dünya genelinde 265 milyondan fazla iş olanağı yaratmıştır (WTTC, 2012).

Ülkelerin çoğu turizmi gelişim için güvenli bir seçenek olarak görmektedir. Çünkü 50'li yıllardan beri bu endüstri oldukça gelişmiş, ev sahibi ülke için doğrudan gelir, istihdam ve döviz kaynağı olmasından dolayı yerel ve uluslararası piyasa ekonomileri için önemi artmıştır. Dahası, bazı sektörler doğrudan, bazıları ise dolaylı olarak turizmden yararlandıkları için, turizm diğer ekonomik kesimleri iç ve dış ekonomileri aracılığıyla teşvik etmektedir. Taşımacılık sektörü turizmin doğrudan bir yararlanıcısı iken dolaylı faydalanıcı alanında inşaat sektörü sayılabilir (Burns, 2008; Hall ve Lew, 2009).

Turizm yalnızca ekonomik kalkınmanın canlandırıcı faktörü değil aynı zamanda toplumsal yenilenme ve ilerleme için de uygun bir kaynak olduğundan pek çok ülkenin kalkınma politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle, çoğu ülke kendilerinin turistik yerler olmasalar bile öyle oldukları izlenimini vermeye çalışmaktadır (Binns ve Nel, 2002).

Gelişmekte olan ekonomilerde turizmin rolünü analiz etmek için çok sayıda araştırma yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler geleneksel piyasa döneminin sona ermesinin ve birçok ülkenin ürünlerinin daha ucuz seçeneklerinin bulunması nedeniyle uluslararası pazarlarda başarısızlığa uğramasının ardından turizmi bir gelişme opsiyonu olarak düşünmektedir. Turizm, daha az kısıtlamaya sahiptir ve bu yüzden uzmanlar turizmi "kalkınma pasaportu" olarak adlandırmaktadır (Dann, 2001; Burns, 2008).

Turizm, iç ekonomileri küresel pazara dönüştürür ve ülkenin küreselleşme ile ilgili eğilimlerden fayda sağlamasına yardımcı olur. Ayrıca, turizm bilgiyi artıran ve yerli nüfusun birçok destinasyona erişimini geliştiren teknolojik gelişmelere yol açar. Turizm, yerel ve çoğu yerde mevsimlik istihdam fırsatları, sınırlı imkânları ve ekonomik faaliyetleri olan ekonomik açıdan ezilmiş ve marjinalize edilmiş yerlerde sağlamaktadır. Özetleyecek olursak, turizm kesinlikle yerel nüfusun yaşam standartlarını iyileştirme potansiyeline sahiptir (Britton, 1982; Sharpley, 2009; Hall ve Lew, 2009; Liu ve Wall, 2006; Binns ve Nel, 2002).

İlgili araştırmalarda ve literatürde, turizmin potansiyelini büyümenin bir aracı haline getirmek isteyen ülkeler için önemi vurgulanmaktadır. Büyüyen ekonomiler genellikle doğal ve kültürel alanlardan yararlanmaktadır. Son yıllarda pek çok Asya ülkesi, düşük girişimcilik maliyetleri sayesinde turizmi karlı bir sanayi yapmaya yönelmiştir. Aşırı ticarileştirilmiş ve kirlenmiş kozmopolit alanlardan uzakta unutulmaz turizm deneyimleri için gittikçe artan bir talep vardır. Ancak bunun için bozulmamış ve az keşfedilmiş destinasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır. ABD ve İngiltere de dâhil olmak üzere son derece gelişmiş ekonomiler bile korunan alanlar ve ulusal parklar gibi belirli alanlarını turistik yerler olarak pazarlamaktadır.

Turizm ekonomiyi geliştirir, ancak ev sahibi ülkeler, topluluklar ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerdeki doğal yerler için olumsuz etkileri olabilmektedir. Bazen, yerel, bölgesel ve ulusal gelir eşitsizliklerini artırabilir çünkü çoğunlukla Batı ülkeleri önemli turizm ve iş kaynaklarını kontrol etmektedir (Neto, 2003; Burns, 2008). Turizm, zenginliğin yeniden dağıtılmasına yardımcı olur, istihdam yaratır ve gelir farklılıklarını ve bölgesel farklılıkları azaltır. Turizm, yetersiz tarım ekonomisi olan kırsal ekonomilerin

teşvik edilmesine yardımcı olur. Turizmin büyümesinin ardındaki nedenin farklı ekonomiler için farklı olduğu doğrudur, ancak arkasındaki asıl motivasyon kesinlikle aynıdır (Reid, 2003).

Uluslararası havayolları ve lüks oteller de dâhil olmak üzere devasa firmalar ve çok uluslu şirketler, genel turizm harcamasından önemli bir pay alırlar. Araştırmacılar turizmin yerel, düşük profilli, düşük ücretli ve mevsimlik işler yarattığını belirtmektedir. Ancak birçok turistik yer, durgunluk, dalgalı petrol fiyatları ve dini aşırılık gibi politik / ekonomik konulardan dolayı sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar gelen turist sayısında herhangi bir düşüş olduğunda turizme dayanan ekonomik yaşamı ve büyümeyi sabote eder. Turizm sektörü canlı olduğunda ise çevresel bozulma, acelecilik, uygunsuzluk, kaynakların tükenmesi, ekosistem sorunları, genel hayatın bozulması ve yerli ihtiyaçlar karşısında turistlerin çıkarlarının öne çıkarılabileceği için zararlı olabilir (Brohman, 1996; Burns, 2008; Hall ve Lew, 2009).

Turizm, doğal veya kültürel ya da her iki ortama da bağlıdır. Bununla birlikte, ileriye dönük bağlarına rağmen kendi kendini tahrip eden bir endüstri olabilesinden ötürü gelişim ikilemine yol açabilir. Turizmi bir gelişme aracı olarak kullanmayı kabul eden ülkeler ya da toplumlar, sorunlarını azaltmak için düzenlemelerinde ve kanunlarında dengeyi sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu kavramın kalkınma teorisinde kökleri vardır ve bunu anlamak için kalkınma teorisini ve turizm gelişimi paradigması ile olan bağları incelenmelidir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma, araştırma sürecinin temelini oluşturan temel teoridir. Çalışmamız kalkınma kavramları üzerinde yoğunlaşmakla birlikte kapsamı turizm endüstrisi ile sınırlı olduğundan, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin geçerliliği araştırılmaya çalışılmıştır. Sharpley (2009), sürdürülebilir kalkınmanın belli bir çevrede "gelişime açık lokasyon" olan ve çevreyi faktör olarak içermeyen ancak temellerini çevre üzerine kuran bir özelliği olduğunu vurgulamıştır.

Bu kavram, çevre ile kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan literatürdeki ilk kavramdır. 19. yüzyılın son bölümlerinde, çevre koruma hareketlerinin çoğu sanayileşme / modernleşme fikirlerine karşı oluşturulan reaksiyonların da sonucu olarak aşırı nüfus, mineral ve fosil arama ve kirlenme gibi sorunları göz önüne almakta olan bir yaklaşımdır.

Genel olarak sürdürülebilirlik, bir sistemin gerekli süreçleri koruyarak kendisini hayatta tutabilme yeteneğidir. Buna göre bir sistemin sürdürülebilir kalkınması büyüme sürecinde beslediği kaynaklarını sonuna kadar kullanmaktan kaçınmasıdır. İnsanoğlunun dünyamızın eko-sistemleri üzerindeki etkisi yüzünden geleceği büyük ölçüde "insan sürdürülebilirliğine" yani sürdürülebilir bir yaşam tarzı bağlıdır. Böyle bir yaşam tarzı esasında "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan şimdikilerin ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma" (Brundtland Raporu 1987) sürdürülebilir bir kalkınmanın gereksinimlerini karşılayabilir. Bu da yalnızca ekonomik büyüme çevresel kısıtların sınırları içerisinde kaldığı (doğanın kendisini "sürdürebilmesi" için), bugün ve yarın dünya genelinde bütün insanlar için adil şekilde dağıldığı (refah, sağlığın korunması ve bolluk vb. açılardan) takdirde başarılabilir.

Çevre korunmasına karşı hassasiyetin artması ve çevre ile doğal alanların / türlerin korunmasının ciddiye alınması 60'lı yıllarda görülmeye başlanmıştır. Bu hassasiyet bilimsel, teknolojik ve ekonomik faaliyetlere ve kaynakların tükenmesi tehlikesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı (Dresner, 2008). Bu dönem ülkelerin, küresel sistemi birleştirmeye çalışırken kaynakların sınırlı olduğuna inandığı bir dönemdi. Artan sanayileşme, su ve hava kirliliği gibi çevresel sorunlara yol açmış ve sadece sanayileşmiş ülkeleri değil aynı zamanda az gelişmiş ülkeleri de etkilemişti. Bütün bunlar, doğal kaynakların korunmasının "çevresel sürdürülebilirliği" ile ilgili endişelere yol açmıştır (Goodland ve Daly, 1996).

Sürdürülebilir kalkınma, küresel çevre endişelerinin sonucuydu ve bu da bilimsel bilginin, ekonominin, sosyopolitik etkinliğin ve çevresel gerçeklerin birleşmesine ve hepsinin mevcut IK girişimlerine rehberlik etmesine yol açmış, kalkınma ve çevreye yönelik amaçlara odaklanılmıştır. Amaç, kaynakları ve doğayı koruma kapasitesine sahip bir kalkınma atmosferi yaratmaktı ancak daha sonraki çalışmalar, kalkınmanın, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve kaynakların korunmasının başarısız olduğunu göstermiştir (Robinson, 2004).

"Sürdürülebilir kalkınma" terimi, ilk kez 1980'de bir çevre koruma stratejisi olarak ortaya çıkarılmıştır (Brundtland Raporunda). Daha sonra, hükümetlerin, ekonomik ve stratejik kurumların ve pek çok ülkenin sivil kuruluşlarının kullandığı bir moda kavram haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma birçok kamu ve politika belgesinde kullanılmış ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Birçok küresel organizasyon, politika yapımcıları yalnızca çevre dostu projeleri başlatmaya çağırmak için çabalarken sürdürülebilir

kalkınmayı teşvik etmiştir. Çevre dostu önermelerin en önemli savunucusu olan BM, sonradan sürdürülebilir kalkınma için bir politika belgesi olarak hazırlanan ünlü Ajanda 21'in de dahil olduğu çok sayıda rapor ve politika belgesi yayınlamıştır (Baker, 2006; Redclift, 1987; Southgate ve Sharpley, 2002).

Önemli boyutta küresel desteğe rağmen, sürdürülebilir kalkınma sert eleştirilere maruz kalmış ve araştırmacılar ve eleştirmenler kavramın belirsizlikler taşıdığına vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla tanımı konusunda herhangi bir mutabakat yoktur. Araştırmalar ve kalkınma uzmanları, karar vericiler, politika yapıcılar ve akademik araştırmacılar tarafından gösterilen çabalara rağmen sürdürülebilir kalkınma konusunda üzerinde mutabakata varılan herhangi bir tanım bulunmamaktadır. Kavramsal olarak birçok disiplinle bağlantı içerdiği için farklı bakış açılarına göre farklı algılamalar ve tanımlar bulunmaktadır (Lélé, 1991; Telfer ve Sharpley, 2008). Buna göre mevcut literatürde çok sayıda farklı tanım vardır. Bunlar içerisinde en fazla kabul gören tanım Brundtland Komisyonu'nun tanımıdır.

Komisyon bu tanımı; *“sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden mevcut ihtiyaçların karşılanabilmesidir”* diye yapmıştır.

Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri / amaçları büyük oranda üç kategoriye ayrılmıştır:

1. Çevresel Sürdürülebilirlik: Sürdürülebilir kalkınmanın başlıca rolü, çevresel bozulma, su kalitesinin kötüleşmesi ve gittikçe artan çevresel kirlenme gibi biyoçeşitlilik konularıyla mücadele ederek doğal / ekolojik kaynakların kullanımını koruma, sahip olma ve geliştirmedir.
2. Ekonomik Sürdürülebilirlik: Sürdürülebilir kalkınmanın ikincil ancak çok ihtiyaç duyulan bir hedefidir. Bu, insanlara ekonomik / mali kaynakların ulaşılabilirliğini sağlamak anlamına gelir ve nihayetinde yoksulluğun azaltılmasına ve beslenmenin artırılmasına yardımcı olacak kendi ihtiyaçlarına erişimlerini geliştirir.
3. Sosyal Sürdürülebilirlik: Bu yönü önemlidir çünkü yoksulluğu kökünden kurutmaya odaklanır ve kültürel koruma, insan haklarının iyileştirilmesi ve daha fazla kamusal özgürlük üzerine yoğunlaşır (Redclift, 1992; Telfer ve Sharpley, 2002).

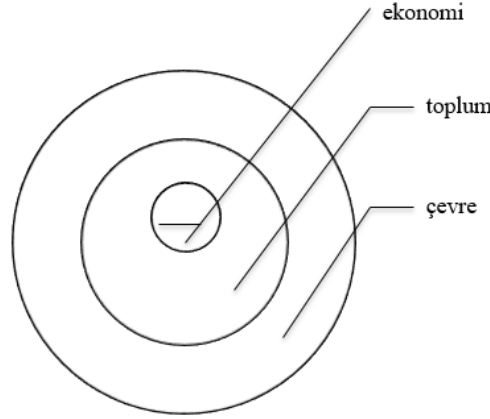
Clayton ve Bass (2012), sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal, finansal ve ekolojik hedeflerinin birbirini tamamlaması gerektiğini ve genel kalkınmayı tamamlamaları gerektiğine inanmaktadır.

2004 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde (WSSD) bu fikre odaklanılmış ve yukarıda belirtilen üç unsurun hepsi sürdürülebilir kalkınmanın "karşılıklı olarak birbirini destekleyici" unsurları olarak görülmüştür. Ancak uzmanlar birbiriyle örtüşen veya çakışan politikalar arasında dengenin oluşturulması ihtiyacını hissetmişlerdir ve zaman zaman bazı ödün vermelerin mevcut olabileceğini de kabul etmişlerdir.

Verilen ödün türlerini göz önünde bulundurarak, öncelikler, sosyal ve çevresel gerekliliklerle ilgili olarak büyük oranda kararlaştırılır çünkü yaratılan yapay sermaye doğal sermayenin yerini alamaz. Ozon tabakası bunun için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Eğer ozon tabakasında büyük bir hasar meydana gelirse, insan temelli kaynakların hiçbiri onun eski halini sağlamaya yeterli olmayacaktır. Ayrıca, yukarıda bahsedilen üç faktörün karmaşık ve karşılıklı ilişkiye sahip olduğu için bağımsız unsurlar gibi davranmadığı da belirtilmiştir (Adams, 2006; Redclift, 2008).

Giddings ve diğerleri (2002), Şekil 2.2'de gösterilen "iç içe geçmiş" bir sürdürülebilir kalkınma modeli kullanarak üç bileşen arasındaki karşılıklı bağımlılığı göstermişlerdir. Ekonominin sürdürülmesi ve büyümesi açıkça toplumsal ve çevresel faktörlere bağlı olan bir iç daire ile gösterilmektedir. Bu durum çevre bağımlılığını gösteren ortadaki dairede açıktır.

Dış daire herhangi bir toplum ya da ekonomiden herhangi bir destek almadan açıkça var olabilen çevreyi temsil eder. Aslında hem toplum hem de ekonomi çevreye bağımlıdır ve ayrıca insan gelişimini sınırlama kapasitesine sahiptir. Bütün konsepti özetlersek, ekonominin toplumda iç içe geçmiş olduğu açıktır; bu da toplumun çevreye olan bağımlılığını göstermektedir. Uzmanlar, üç hedefin ödün vermeyi beklemeksizin "dengelemeyi" amaçlayan tamamen entegre bir sürdürülebilir kalkınma modeli oluşturmak için bazı politikaların oluşturulması ve uygulanması gerektiğine inanmaktadırlar (Adams, 2006; Giddings ve ark, 2002; Dalal-Clayton ve Bass, 2012).

Şekil 1: Nested Model

Kaynak: Giddings ve ark, 2002: s.145.

Bazı eleştirilenler ise, 'dengelemenin' sadece teorik bir amaç olduğuna inanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın bir amaç değil, sürekli bir politika oluşturma ve uygulama akışı olduğuna vurgu yapılır. Sürdürülebilir kalkınma gerçekten de dinamik bir konsepttir ve belirgin özelliği "arzu edilen özelliklerin" farklı zamanlarda, alanlarda ve sosyopolitik, sosyokültürel ve tarihi paradigmalarda değişmeye devam etmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, etrafında oluşan pratik değişikliklere ve farklı alanların gerekliliklerini yerine getirmeye göre politika değişikliğine ihtiyaç duymaktadır (Baker, 2006; Robinson, 2004). Sürdürülebilir kalkınmanın ilkeleri şunlardır:

1. **Bütünsellik:** Entelektüel ve mesleki çevrelerde insan eylemlerinin veya sorumluluklarının çevreye olan etkilerinin daha geniş küresel düzeyde ve tüm bölgelerde tanınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Tüm bunlar, uluslararası arenada bütüncül kalkınma yaklaşımları, politikaları ve uygulanması çağrısında bulunmaktadır (Owen ve ark., 1993; Haughton, 1999; Sharpley, 2000).
2. **Gelecek Kaygısı:** Gelişmekte olan ekonomiler ve toplumlar için tüm küresel girişimler gelecek nesiller için şartları ve ortaya çıkan atmosferi göz önüne alarak planlanmalıdır. Çevrenin kullanılması ve sömürülmesi felaket bir geleceğe neden olabileceği için özenle yapılmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma, gezegenimizdeki insanlığın geleceğini dikkate alan en dengeli yaklaşım olarak düşünülmelidir ve mevcut neslin gelecek nesillerin beslenme ve yaşam koşullarını etkilemeyecek şekilde kalkınma projeleri başlatması gerektiğini önermektedir. Sürdürülebilir kalkınma sorumlu bir yaklaşımdır, çünkü yeni kuşağın mevcut nesilden daha düşük doğal sermayeyi "miras almaması" gerektiğine inanmaktadır (Pearce ve ark., 1989).
3. **Eşitlik ve Uzlaşma:** Sürdürülebilir kalkınma, hem nesiller içi, hem de nesiller arası eşitlikle ilgilenir; bu nedenle, şimdiki zaman ve gelecek zamanlarda bütün ülkeler ve topluluklar için adil ve eşit gelişme fırsatı fikrini desteklemektedir. Eko-sistemlerin korunması ve biyo-çeşitliliğin sağlanması için zorunlu faktörler olarak hayvan hayatı, bitki hayatı, insan hayatı ve türler arası eşitlik konularını önemser. Sürdürülebilir kalkınma, mevcut ve gelecek nesiller için uygun gelişim prosedürlerini izlemek ve düzenlemek için sistemlere ihtiyaç duymaktadır. Bunun için, hükümetler ve kalkınma yetkilileri / kurumları, dengeli ekonomik kalkınma ve doğa çevresinin korunmasının önemini kabul etmeli ve bazı konularda uzlaşma sağlanmalıdır (Sharpley, 2000; Haughton, 1999; Owen ve ark. 1993).
4. **Katılım:** Sürdürülebilir kalkınma, aktif katılımcı rollere ve kazançlarına bakmaksızın paydaşların tam destek almasını ister. Belirli ihtiyaçları karşılamak için halkın büyük katılımı ile birlikte politikaların ve uygulamanın da ilkeleri izleyeceğine dair güvence gereklidir. Sürdürülebilir kalkınmayı geçerli bir fütüristik gelişim paradigması haline getirmek için, her kişi, organizasyon, grup ve özellikle marjinalize olmuş kesimler, sürdürülebilir kalkınma politikalarına, usullerine ve uygulamalarına etkinlik kazandıracak karar verme sürecine dahil olmalıdır (Baker, 2006; Haughton, 1999).

Kuramsal ilkeler ışığında sürdürülebilir kalkınma uygulamasında sorunlar mevcuttur ve bunların birçoğu hesaplama ve operasyonel uygulama ile ilgilidir. Bu sorunlar disiplinden disipline değişirken, odak noktamız sürdürülebilir kalkınma ve bunun turizm gelişimine uygulanmasıdır. Bu noktada, sürdürülebilir kalkınmanın doğal belirsizliği de dahil olmak üzere ana operasyonel konularının vurgulanması gerekmektedir. Farklı insanlar aynı gelişim hedefine ulaşmak için çalışırken bile sürdürülebilir kalkınmayı farklı yorumlamışlardır.

Dahası, uygulamaya yönelik yaklaşımların da farklı olduğu ve uygulama açısından ortak veya uyumlu noktaların olmadığı ya da tek bir yaklaşım olmadığı da kaydedilmiştir. Bu nedenle, uzmanlar ve karar mercileri önceliklerini belirleyemediklerinden ilerleme kaydedilmesi zorlaşmıştır.

Sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramları subjektiftir ve sürdürülebilir kalkınmadaki çelişki durumunda, ekonomik kalkınmayı ve toplumsal sürdürülebilirliğin algılanması ya da güvence altına alınması zordur. Ancak başlıca zorluklara rağmen sürdürülebilir kalkınma, turizm gibi farklı alanlarda yararlı ya da uygulanabilir olarak kabul edilir (Southgate ve Sharpley, 2002; Telfer ve Sharpley, 2008).

2.1 Turizm ve Kalkınma Teorisi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra turizm endüstrisi, kalkınma kuramında sunulan kavramlara göre gelişim göstermiştir. Yaptığı değerlendirmelerden birinde, Jafari (2001) dört yaklaşımı içeren bir modelden bahsetmiştir. Bu dört yaklaşım, savunuculuk, uyarı, adaptasyon ve bilgiye odaklanmayı içerir. Bu yaklaşımlar, kavramsal platformlar gibi düşünülmekte ve bu platformların her biri öncüllerinin deneysel ve pratik araştırmalarına dayanmaktadır (Pearce, 2003; Weaver, 2006).

Her platformun önerilen zaman ölçekleri, pratik ve modern uluslararası turizm endüstrisinde mevcuttur. Her platform, turizm endüstrisini geliştirmek için ayrı bir yaklaşım anlamına gelmekte ve bunların hepsi de turizmin farklı yönlerini kategorize etmek için bir sistem / platform sağlamaya yardımcı olmaktadır (Jafari, 2001; Pearce, 2003).

Aynı zamanda bunlar turizm endüstrisinin öğrencileri ve profesyonellerini, sürdürülebilir turizm gelişiminin tarihi hakkında bilgi vermek noktasında aydınlatmaktadır. Sürdürülebilir turizm gelişimi için kullanılan tüm platformlar aşağıda tartışılmaktadır:

1. Savunuculuk Platformu

Bu platform ilk olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, turizm endüstrisine güçlü destek verilmeye başladığında ve endüstrinin dünyanın uzak ama güzel bölgelerindeki insanlara alternatif bir gelir kaynağı olarak hizmet ettiği dönemde ortaya çıkmıştır ki bundan önce bu bölgeler kereste veya madencilik gibi endüstrilere bağımlı durumda idiler (Jafari, 2001; Weaver, 2006).

Turizm gelişimi, kültürel koruma, geleneklerin canlandırılması ve doğal / insan yapımı çevrenin korunması gibi bazı bariz finansal avantajlara sahiptir. Turizm, ekonomiyi geliştirmek, istihdam yaratmak ve döviz kazandırmak temelinde geliştirildi ve bu da genel kalkınma sürecini tetiklemiştir. Turizm gelişiminin başlangıcında bu gelişmeye ev sahipliği yapan kültürler ve topluluklarda turizm faaliyetlerinin sorunlarına veya dezavantajlarına çok az odaklanılmış ve bu sayede turizm neredeyse hemen tüm dünyada genişlemiştir. Modernleşme teorisi tarafından da turizm, kalkınmadaki payı nedeniyle ekonomik "büyüme kutbu" olarak görüldüğünden desteklenmiştir (Hardy et al, 2002; Telfer ve Sharpley, 2008).

2. Uyarı (Dikkat) Platformu

60'lı ve 70'li yıllarda öne çıkan dikkat platformu turizm endüstrisinin destekçilerini eleştirmiş ve meydan okumuştur. Bu dönem uzmanların ekonomik kalkınma modellerinden büyük oranda memnun kalmadıkları bir zamana denk gelmektedir. Aynı zamanda bu yıllarda çevresel konularda farkındalık artmış, bu yüzden kitle turizmi fikri eleştiriye açılmıştır (Hardy ve ark., 2002).

Uzmanlar, otoritelerden turizme ev sahipliği yapan ülkelerin olumsuz toplumsal, çevresel ve ekonomik etkilerini aşmak için turizm endüstrisini düzenlemeler yapmalarını önermişlerdir. Bu etkilerden bazıları doğal sit alanlarının tahribatı, mevsimlik ve vasıfsız işler yaratma ve ev sahibi toplulukların kültürel bozulması gibi sıralanmaktaydı (Jafari, 1990; Weaver, 2006).

Uzmanlar, bazı merkezi bölgelerin geliştirilmesi için daha az gelişmiş alanların ihmal edildiğini düşünmektedir. Bu nedenle, politika danışmanları, üst düzey devlet müdahalesi önermiş, bu da, turizm faaliyetlerini /girişimlerini devam ettirmek için kurallar ve yönetmelikler ortaya çıkarmıştır. Kısaca, uyarı platformu, turizmin bazı hassasiyetler doğrultusunda nasıl geliştirileceği hususuna yön vermiş ve merkez-çevre bağımlılığının altını çizmiştir (Weaver, 2006; Hardy et al, 2002).

3. Adaptasyon Platformu

Adaptasyon platformu dönemi 1980'ler de turizme ev sahipliği yapan topluluklar ve doğal çevre için ekonomik açıdan daha avantajlı olan bazı turizm türlerinin desteklendiği dönemdir. Bu turizm türleri ile beraberinde belirlenen yerler küçük ve yerel turizm organizasyonları tarafından teşvik edilmiş ve bu turizm

endüstrisinin kitlesel gelişim trendine karşı değerli bir alternatif haline gelmiştir (Hardy ve ark., 2002; Weaver, 2006).

Daha sonra, hepsinin "alternatif" turizm başlığı altında değerlendirilmesine rağmen, yerli, sorumlu, yeşil, ekolojik, sürdürülebilir, küçük ölçekli ve insandan insana turizm olarak adlandırılan çok sayıda turizm türü oluşturulmuştur (Jafari, 1990; Weaver, 2006; Dann, 2001).

Jafari bu konuda: "*Adaptasyon Platformu kısmi bir reform olarak ortaya çıkmıştı ve stratejileri küresel olarak üretilen turizmin kitlesel hacmini karşılamak için tam olarak geliştirilmemişti*" demektedir."

4. Bilgi Odaklı Platform

80'li ve 90'lı yıllarda, turizmin çok boyutlu uluslararası ekonomik sistemin yalnızca tek bir boyutu olduğunu açıklayan bilgi odaklı platform ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, yalnızca endüstrilerden birine odaklanması süreci başlamış, araştırmalar, turizmin birden fazla disiplinine odaklanmalıdır düşüncesi yaygınlaşmıştır. Araştırmalarda, turizmin farklı yönleri ve bilgilerinin turizm üzerindeki etkilerini ve biçimlerini analiz etmek yerine bir sistem olarak ele alınmasına vurgu yapıldı. "Alternatif turizm" kavramı birçok bölgedeki turizm için uygun değildi ve idealist kalıyordu (Hardy et al, 2002; Weaver, 2006).

Artık, tüm odak, olumsuz etkileri en aza indirmek, avantajları arttırmak ve sürdürülebilir çevre dostu turizm oluşturmanın üzerinde duran kapsamlı araştırmalar yapmaktaydı. Bu noktada bilgi odaklı platformlar ile sürdürülebilir kalkınma paradigmaları arasında bir ilişki kuruldu.

Sonuç olarak, Jafari modelinin turizmin düşünce yönünü değiştirdiği iddia edilebilir. Daha önce turizm, ekonomiyi geliştirmenin bir aracıydı, ancak şimdi büyük sosyal, kültürel, çevre ve ekonomik faktörleri dikkate alan dinamik bir model haline almıştır.

2.2. Sürdürülebilir Turizm Gelişimi

Sürdürülebilir turizm gelişimi iki ana faktörden oluşur:

1. Sürdürülebilir kalkınmanın kapsamlı ve anlamlı bir paradigma olarak küresel kabul görmesi.
2. Uzmanların, eleştirmenlerin ve kalkınma profesyonellerinin kitlesel turizmin geldiği noktadan ve istenmeyen sonuçlarından doğan genel hoşnutsuzluğu.

Uzmanlar "turizm" sözcüğünün genel turizm endüstrisinde sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin başlatıldığını gösteren "sürdürülebilir kalkınma" döneminin ortasına yerleştirildiğine inanıyordu. Ancak daha önce sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarına karşı sunulan eleştirinin sürdürülebilir turizm gelişimine de katkıda bulunacağı düşünülmekteydi. Terimin oksimoron olduğunu düşünen eleştirmenler vardır. Kavram gelecek nesillerin ihtiyaçlarının göz önüne alınması gerektiğini, ancak bunu öngörmek için herhangi bir yöntem sağlamadığını, tutarlılık eksikliğinin olduğunu, belirsiz bir tanımlamanın olduğunu ve kavramsal çerçevenin oldukça büyük bir eyleme dönüştürülme olasılığının sınırlı olduğunu vurgulamışlardır. Turizm gelişimi kurumları ve akademisyenler turizm gelişimini ya da yönetimini öğretmek için çok fazla çaba harcadılar ancak pratik alana pek önem verilmedi. Zorlu eleştirilere bakılmaksızın, sürdürülebilir turizm gelişimi turizm planlaması ve gelişiminin yönünü belirleme ilkesi olarak algılanmaktadır (Cronin, 1990; Sharpley, 2009; Hardy ve ark, 2002; Liu, 2003).

2.2.1. Sürdürülebilir Turizmin Geliştirilmesine İlişkin Tanımlar ve Yorumlar

Daha önce belirtildiği gibi, sürdürülebilir turizm gelişimi çok sayıda araştırma ve politika belgesi konusu olmakla birlikte, terimin net anlamı üzerinde anlaşma yoktur. Aynı şekilde sürdürülebilir kalkınma Brundtland tanımı olarak bilinen güvenilir bir tanıma sahip iken, sürdürülebilir turizm gelişimi tanımında uzlaşmamaktadır. Bu nedenle, araştırmacılar ve profesyoneller, bu kavramı, günümüzde çeşitli yorumlamalara yol açan çevresel ihtiyaçlar ve yaklaşımlara göre şekillendirmişlerdir (Weaver, 2006; Sharpley, 2009; Europarc, 2001: 5; Tosun ve Jenkins, 1998: 596). Buna göre sürdürülebilir turizm gelişimi tanımları aşağıda verilmiştir:

- ✓ "Sürdürülebilir turizm gelişimi, belirsiz bir sürede ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin önemli katkılar sağlamak için her türlü turizm gelişimini ifade eder."
- ✓ "Sürdürülebilir turizm, turizmin gelişimini, hedefin doğal kaynaklarının gelecekte geliştirilmesi için korunacak şekilde belirleyen bazı ilkeleri, politika analizlerini ve yönetsel süreçleri temsil eder ve kapsar."

- ✓ "Sürdürülebilir turizm, turizm gelişimini, yönetimini ve çevresel, sosyal ve ekonomik kaynakların kalıcı olarak muhafaza edilmesine yönelik faaliyetleri içerir."
- ✓ "Sürdürülebilir turizm gelişimi, kitle turizmi de dahil olmak üzere turizmin yönetim uygulamalarına öncülük etmektedir. Uzun vadeli sürdürülebilirliğini garantilemek için turizm gelişiminin çevresel, ekonomik ve sosyokültürel yönleri belirlenmeli ve bu boyutlar arasında denge kurulmalıdır."

Aşağıda turizm gelişim sürecinin temel gereklilikleri sunulmaktadır:

- ✓ **Bütünsel Yaklaşım:** Wight, bütünsel yaklaşımın, diğer tamamlayıcı ve ilgili endüstrilerle birlikte çalışan sektörü göz önünde bulundurarak turizm gelişim süreci için bir zorunluluk olduğuna inanmaktadır.
- ✓ **Gelecek Kaygısı:** Sürdürülebilir kalkınma ve turizm gelişimi destekleyicileri, gelişimin gelecek nesillerin ihtiyaçları ve istihdamı açısından faydalı olması gerektiğine inanıyor.
- ✓ **Eşitlik ve Uzlaşma:** Kuşaklar arası eşitlik, sürdürülebilir turizm gelişimi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın vurgusu uzun vadeli turizm sürdürülebilirliği için gerekli olan ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliktir.
- ✓ **Katılım:** Katılım, dünyadaki herhangi bir gelişim sürecinin çok önemli bir parçasıdır. Aynı şekilde sürdürülebilir kalkınma ve turizm gelişiminde de hayati önem taşımaktadır çünkü turizm bölgelerinin çoğu demokratik ülkelerdedir. Bununla birlikte, sürdürülebilir turizm gelişimine ilişkin bir tanım henüz ekonomik, sosyal ve çevresel yararların kanıtlanmasına rağmen artan katılım gereksinimi üzerine değinmemekte veya odaklanmamaktadır.

Clarke (1997), sürdürülebilir bir turizm gelişiminin evrensel olarak kabul edilebilir bir tanımı oluşturma çabalarının üzerinde artık durulmadığını ve bugünün literatürü büyük ölçüde sürdürülebilirlik odaklı olduğunu belirtmektedir.

2.2. Sürdürülebilir Turizm Gelişiminde Ana Hedefler

Sürdürülebilir turizm gelişiminin ana hedeflerini tanımlamak, açıklamak veya yorumlamak, sürdürülebilir turizm gelişiminin kendisini tanımlamaktan daha kolaydır. Aşağıda sürdürülebilir turizm gelişiminin üç büyük hedefi yer almaktadır.

1. Turizm gelişimi için doğal kaynakların mantıklı kullanımı, ekosistemlerin, mirasın ve biyoçeşitliliğin korunması.
2. Turistleri ev sahibi toplulukların ahlaki, sosyal ve kültürel değerlerine saygı duymaya yönlendirmek, miraslarını korumaya yardımcı olmak, insanlarla temas kurmak ve kültürler arası anlayış ve hoşgörü oluşturmak için yardım etmek.
3. Büyük menfaat sahiplerine kapsamlı bir sosyal ve ekonomik destek sağlayan uzun vadeli ekonomik faaliyetleri, iş ve iş fırsatlarını da içeren kar / kazançların adil dağıtımını ve yoksulluğun hafifletilmesi gibi sosyal kalkınma hizmetlerinin sağlanması.

Başarılı turizm operasyonları için turistlerin gereksinimleri yerine getirilmelidir çünkü turistler belirli turistik yerler ile oranın değerlerini bağdaştırmaya başladıkça turizm endüstrisinin uzun vadeli gelişmesi sağlanır. Daha önceleri, turizm gelişimi literatürü yalnızca yerel / ev sahibi toplulukların gereksinimlerine odaklanmış, ancak daha sonra, turistlerin ihtiyaçlarına cevap verilmedikçe turizm gelişiminin sürdürülebileceğinin farkına varılmıştır. Bu durum turistler için çekicilik yaratarak ve harcamalarını artırmalarına, bu da genel gelirlerin artmasına sebep olsa da, ancak tüm operasyonlar için bunu söylemek zordur.

Zaman zaman turistlerin gelişleri çok düzenli veya tutarlı olmayabilmektedir. Turizm, bazı ülkeler ve topluluklar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Bu nedenle, turistik yerler ve gelişimleri, uzun vadeli ve geniş kalkınma hedeflerine katkıda bulunur. Turizm endüstrisinin gelişmesi ve sürdürülmesi için hükümetler, turistlerin, belirli bir destinasyona tekrar ziyaret etmelerini sağlayacak kaliteli hizmetlere uygun fiyatlarla erişmesini sağlamalıdır (Cronin, 1990; Cater, 1991).

Turizm endüstrisi, turistler gelmeye devam ettikçe aktif kalır ve sürekli gelir üretir. Bunun için turistlerin ilgisinin çekilmesi gerekirken, öte yandan gözlemler şunu göstermektedir ki bir turistik yer sık ziyaret edildiğinde o yer çok kalabalıklaşarak turistik cazibesini de yitirmektedir. Turistler bozulmamış bir atmosfere sahip en az ziyaret edilen yerlerde seyahat deneyiminin keyfini çıkarmaya daha çok ilgi

duymaktadır (Cater, 1991). Turizm endüstrisini iyileştirmek isteyen ülkeler veya topluluklar, tarihi, kültürel ve doğal varış yerlerinin korunmasına odaklanmalıdır (McMinn, 1997; Ballantyne ve ark., 2011).

Her destinasyon kendi özelliklerine sahip olduğundan, belirli bölgelerin geliştirilmesine öncelik verilmesi etkili değildir. Bunun yerine sürdürülebilir turizm gelişiminde esnek yaklaşım en iyi yaklaşımdır. Bu nedenle, bir alan için öncelik olarak düşünülen girişimler diğer alanlarda önemli olmayabilirler (Hunter, 1997; Twining-Ward, 1999).

Turist memnuniyeti, sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik, her destinasyonun turizm gelişiminin sürdürülebilir temelde ana hedefidir. Ev sahibi toplulukların heterojen olduğunu akılda tutmak gerekir. Bu nedenle bazı turistik yerler turizm gelişimi sürecinde doğal olarak daha fazla önem ve öncelik kazanacaktır. Genellikle diğer sektörler gibi turizm endüstrisinin tüm paydaşları endüstrinin uzun süren varlığını artırmaya isteklidir. Ancak bazı paydaşlar kendi çıkarlarından, önceliklerinden veya algılamalarından ötürü farklı düşünebilir. Genelde otel sahipleri, taşımacılar ve eğlence sağlayıcıları gittikçe daha çok turistin gelmesini tercih ederken, ev sahibi topluluklar ise daha iyi yaşam kalitesi, yoksulluğun azaltılması, kültür ve geleneklerinin korunmasını istemektedir. Öte yandan çevre uzmanları ve insani yardım örgütleri, çevrenin korunması konusundaki endişelerinden dolayı turizme tamamen karşı çıkabilirler. Bu nedenle, farklı paydaşlar öncelikleri farklı olması ve kazanımlarının kapsamı farklı olduğu için endüstri hedeflerini ve gelişim hedeflerini oldukça tartışılabilir ve birbirinden farklı hareket edebilir. Sürdürülebilir turizm gelişimi için paydaşların ihtiyaçları belirlenmeli ve ortak kalkınma hedeflerine odaklanılmalıdır (McMinn, 1997; Manning, 1999; Twining-Ward, 1999).

Sürdürülebilir turizm gelişimi hedefleri genellikle varış noktasına özgüdür. Bu nedenle, çok sayıda çalışma, tez, inceleme, kurumsal ve devlet destekli araştırmaların konusu olmasına rağmen şu ana kadar hiçbir ortak kalkınma ilkesi belirlenmemiştir (Sharpley, 2008).

Tablo 1, temel ilkelerin ve esasların özetini vermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini, bütüncül yaklaşım, eşitlik, gelecek kaygısı, uzlaşma ile birleştirmek önemlidir. Turizmde sürdürülebilir kalkınma girişimleri için şu soruların yanıtlanması gerekir:

1. Neyin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır?
2. Nasıl sağlanmalıdır?
3. Başarı nasıl ölçülmelidir?

Bu sorular genellikle cevapsız kalmaktadır.

Tablo 1. Sürdürülebilir Turizmin Temel İlke ve Esasları

1. Turizm planlaması, hem şimdiki hem de gelecek nesillerin gereksinimleri de dâhil olmak üzere uzun vadeli fütüristik düşünceler içermelidir.
2. Turizm gelişimi girişimleri, ev sahibi topluluklar ve turistlerin sık sık ziyaret ettiği alanların doğal çevresi için uygun olmalıdır.
3. Ev sahibi topluluklar da dâhil olmak üzere tüm paydaşlar, turizmin kalkınma planlaması ve kalkınmasının kontrolü ile ilgili karar alma süreçlerine katılmalıdır.
4. Tüm kalkınma faaliyetleri turistlerin yanı sıra ev sahibi topluluklara da fayda sağlamalı ve doğal / kültürel varlıkları tüketmemelidir.
5. Turizm gelişimi stratejileri, öncelikleri her seviyede entegre edecek şekilde tasarlanmalıdır.
6. Turizm, baskın bir faktör olarak görülmeğe, ekonominin yalnızca bir parçası olarak görülmelidir. Bu nedenle, gelişimi diğer endüstrilerin geliştirilmesi / sürdürülmesi pahasına gerçekleşmemelidir.
7. Paydaşlara, sorumlu, kontrollü ve uygun bir şekilde analiz edilen turizm pazarlaması uygulamalarını teşvik edecek sürdürülebilir turizm gelişimi hakkında bilgi ve farkındalık sağlanmalı ve paydaşlar bu bilgileri turistlere yansıtmalıdır.
8. Turistlerin kaliteli mallar, hizmetler ve deneyimler açısından paralarının karşılığını elde ettiklerinden emin olunmalıdır.
9. Turizm tanıtımı, turistlerin ev sahibi ülke / topluluğun kültürel, geleneksel, çevresel, ekonomik ve siyasi sistemlerine saygılı olmasını sağlayacak şekilde yapılmalıdır.
10. Araştırma ve analizler, sırasıyla konularla ilgilenmek ve fırsatlardan yararlanmak için yönetim ve kalkınma politikalarını planlamak ve uygulamak için düzenli olarak yapılmalıdır.

Kaynak ; EUROPARC, 2001; Sharpley, 2009.

Her ülkede turizm endüstrisi bir dereceye kadar var olmakta ve popüler turistik yeri olmayan ülkelerde bile belirli ölçüde uluslararası ve yerel turizm mevcuttur. Uluslararası turizm endüstrisi büyük olduğu için, değişim, şekillendirme, yeniden şekillendirme veya paradigmayı değiştirme çok büyük bir olaydır. Küresel

turizmin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması için sürdürülebilir turizm geliştirme politikalarının yerel, bölgesel ve ulusal seviyelerde yükseltilmesi gerekmektedir. Paydaşların yerel düzeyde hedef belirleme sürecine katılmasına izin verilmelidir, çünkü bu durumda turistik yerlerin korunması için politika oluşturma uygun olacaktır. Bu şekilde, her turistik yerdeki paydaşlar, sürdürülebilir turizm geliştirme süreçlerini incelemek ve yönlendirmek için kendi politika taslaklarını hazırlayacaklardır. Bu nedenle bağlam ve önemi göz ardı edilmemelidir (Hunter, 1997; Sharples, 2009).

3. SHAHAT'TA TURİZM GELİŞİMİ

Shahat turizm kaynakları açısından oldukça zengindir. Kentteki turizm gelişiminin değerlendirilmesi için dört unsur üzerinde durulması gerekmektedir.

1. Turizm arzı: Kentte turizm kaynaklarının temsil ettiği, yani doğal ya da insan yapımı kaynaklar ve turizm hizmetlerini kolaylaştıran turizm hizmetleri ve turizm sektörüne yönelik yapılması gereken temel altyapı
2. Turizm ürünleri talebi; yerel veya uluslararası;
3. Turizm işletmeciliği, örgütsel yapı ve yasa ve yönetmeliklerin neyi temsil ettiği
4. Karşılaşılan zorluk ve fırsatlar.

3.1 Shahat'ta Turizm Arzı

Shahat Şehri, Hellenistik uygarlık, Rumen, Hıristiyan ve İslam gibi tarih öncesi zamanlara dayanan tarihsel ve kültürel kaynaklar açısından iyi yerel ve uluslararası itibara sahiptir ve şehrinin çeşitli bölgelerinde miras alanları da dahil olmak üzere tarihsel kalıntılar bulunmaktadır.

Kentte turizmin gelişmesine katkıda bulunacak diğer unsurlar vardır (doğal rezervler, geleneksel endüstriler, yaylar, anıtlar, peyzajlar, halk festivalleri, geleneksel halk pazarları, sanat eserleri, bisiklet ve at yarışları gibi) fakat bu çekici yanları ihmal edilmektedir.

Saha incelemesi, Shahat şehrinin yeterli sayıda otel biriminden yoksun olduğunu göstermektedir. Şehrin bol miktarda turizm kaynağına rağmen, belki de orta düzeyde bir turizm gelirin karşılık gelecek yaklaşık 260 yataklı dört otel bulunmaktadır.

Şehirde yedi seyahat acentesi ve iki turizm şirketi vardır. Ancak çalışmaları çoğunlukla din turizmi ile sınırlı olup hac ve Suudi Arabistan'daki kutsal topraklara ziyaret amaçlı uçuşlara odaklanmışlardır. Antik şehirlere, sahile ve çöl gezilerini yönetmek için diğer şirketlerle işbirliği yapmalarına rağmen turist sayıları hala çok düşük seviyelerdedir.

Shahat' da kenti komşu şehirlerle birleştiren modern bir otoyol ağı vardır. Mevcut elektrik şebekesi iyi durumda ve şehrin her yerine ulaşmaktadır. İletişim ağı, iki yerel şirketle (Libyana ve Almadar) sözleşme yaptıktan sonra gelişmiştir. Kanalizasyon şebekesi sadece şehir merkezinde sınırlı kalırken diğer bölgeler hala geleneksel yöntemleri kullanmaktadır ve henüz atık su geri dönüşüm planları bulunmamaktadır. Çöpler her sokakta bulunan küçük toplama merkezleri tarafından haftanın bir günü toplanıp kentin kuzeyindeki ana bölgeye sağlıksız geleneksel yöntemlerle atılmaktadır. Şehrin yolcu taşımacılığı için kamunun çalıştırdığı bir ağ bulunmamakta, ulaşım özel şirketler tarafından sağlanmaktadır. Şehrin güneyinde merkeze uzaklığı 9 km olan uluslararası havaalanı bulunmaktadır.

3.2 Shahat'ta Turizm Talebi

Turizme yönelik talep, turistik yerleri belirli bir yerde, belirli bir zamanda, belirli koşullar altında kullanmak isteyen turistlerin (yerli ve yabancı) toplamı" olarak tanımlanabilir (Kodra ve Bader, 2008; Hourı, ve ark., 2001). Turist talebi ikiye ayrılır; mevcut talep ve ertelenen talep.

Mevcut talep, belirli bir zamanda, belirli bir yerde, belli koşullar altında belirli bir turist ürününü elde etmek için belli bir miktarda para harcamak isteyen seyahat ve turizmdeki kişilerin arzusu (Hourı, ve ark., 2001) olarak tanımlanır.

Ertelenen talep ise, mevcut turizm harcamalarını engelleyen belirli koşulların varlığı nedeniyle şu anda harcama arzusu duymayıp ve bu koşullardan sonra gerçek talebe yönelecek olan gezi ve turizm konusunda insanların arzusudur (Hourı, ve ark., 2001).

Mevcut talebi gerçekleştirmek için, önemli faktörlerin birçoğu karşılanmalıdır. Bu faktörler (Shuib, 2008);

1. Davranışsal psikolojik faktörler; turizmdeki arzular ve turizm harcamasındaki istek.

2. Ekonomik faktörler; satın alma gücü, Turistik ürün satışı, Fiyat seviyesi, Döviz kuru, hizmet düzeyi).
3. Mekânsal faktörler; belirli bir yerde turistik ürün sağlanması.
4. Zamansal faktörler; belli bir sürede turistik ürün sağlanması.
5. Kültürel faktörler; ziyaretçilerin ziyaret etmek istediği yer hakkında bir bilgi ve deneyim imkânı.
6. Doğal faktörler; gezi süresindeki hava koşulları.
7. Güvenlik faktörleri; güvenlik mevcudiyeti, bulaşıcı hastalıkların yayılma derecesi.
8. Sosyal faktörler; konut sakinlerinin turizme sıcak bakması, özel ihtiyaçları olan insanlar için tesisler, iletişim dili, boş zaman, aile büyüklüğü, yaş ve cinsiyet.
9. Politik faktörler; vize imkânları, ülkeler arasındaki ilişkiler.
10. Çevresel faktörler; çevrenin cazibe merkezi olma potansiyeli.
11. Teknolojik faktörler; kullanılan teknoloji seviyesi.
12. Coğrafi faktörler; ziyaret etmek istediğiniz yerin uzaklığı.
13. Seyahat etmeyi etkileyen diğer faktörler.

Yukarıdaki faktörlerin hepsini göz önüne alarak, turizme yönelik mevcut talep, yerel talep ve uluslararası talep olmak üzere ikiye bölünmüştür (Shuib, 2008).

Shahat kenti bu ayırmda 2010 yılında Libya'yı ziyaret eden turistlerden bağımsız olarak, 15876 yabancı turiste ev sahipliği yapmış, bunların çoğu kitlesel turizm kaynaklı olup büyük oranı ise yaşlılardan oluşmuştur. 2010 yılında yerli turizm amacıyla ise 28932 turist şehre gelmiştir. Detaylar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: 2005-2010 Arası Shahat Şehrine Gelen Turistler

Yıl	Yabancı Turist	Yerli Turist
2005	8706	8920
2006	7939	13 010
2007	9429	15 700
2008	14027	19 152
2009	13910	22 765
2010	15876	28 932
Toplam	69 887	108 479

Kaynak: Turizm İstatistikleri, Shahat, 2011.

Bu istatistikler yalnızca bir turistik destinasyondan toplandığı için verilerin Shahat'ta turizmin gerçeğinin yalnızca bir kısmını yansıttığı bilinmelidir. Aynı kaynak Avrupa ülkeleri, bazı Asya ülkeleri, Amerika ve Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Polonya, Rusya, Japonya ve Kuveyt, Tunus, Mısır gibi bazı Arap ülkelerinden kentin turizm ürünleri için uluslararası turist talebinin olduğunu göstermektedir. Libya şehirlerinden Trablus, El-Zaviye, Misurata, Sabha ve Bingazi gibi kent turizm ürünleri için yerel bir turist talebi olduğu kaydedilmiştir.

3.3 Shahat'ta Turizm Yönetimi

Libya'da turizmi düzenleyen ilk mevzuat, bankaların turizm projelerini güçlendirme ve destekleme rolleri, turizm sektörüne yatırımlar, lisanslar, turizmin sınıflandırılması, kontrolü turizm hizmetleri fiyatları, turistler için koruma ve güvenlik, kayıtların tutulması ve istatistiğe dikkat edilmesi ve telefon hizmetleri gibi çeşitli konuları ele alan 40 maddeden oluşan 4468 sayılı yasadır (GCT, 1999). 1969'dan sonra rejimin değişmesiyle tüm odağın petrol sektörüne yoğunlaşması turizm sektörünün neredeyse tamamen ihmal edilmesine neden olmuştur. Libya'nın, çıkarlarının çoğunu turizm sektörüne odaklayan komşu ülkeleri aksine Tunus, Fas ve Mısır'dan farklı olarak bu sektörü geliştirmedeki başarısızlığın önemli bir nedeni bu durumdur. Turizm sektörünün ilerlemesi için, çeşitli kamu ve özel kurumlar arasında eşgüdüm sağlanmalıdır. Aktörlerin çalışmalarını daha etkin ve verimli bir şekilde yürütmelerine yardımcı olmak için daha fazla entegrasyon ve koordinasyon gereklidir. Yerel ya da uluslararası yatırımcılar, tüm prosedürlerini kolaylaştıran ve tüm ilgili mevzuatı netleştiren esnek yönetim olmadıkça, turizm sektörüne yatırım yapmazlar. 1989 yılında yurtiçi ve yurtdışı turizmin geliştirilmesi, turizm kaynaklarının geliştirilmesi ve vatandaşları tarihi hakkında bilgilendirmek ve onları ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim sürecine katılmaya teşvik etmek amacıyla yatırım yapılan Genel Turizm Kurumu oluşturuldu. Kurum'a yeterli yetkiler (GCT, 1999) verilmiştir, ancak

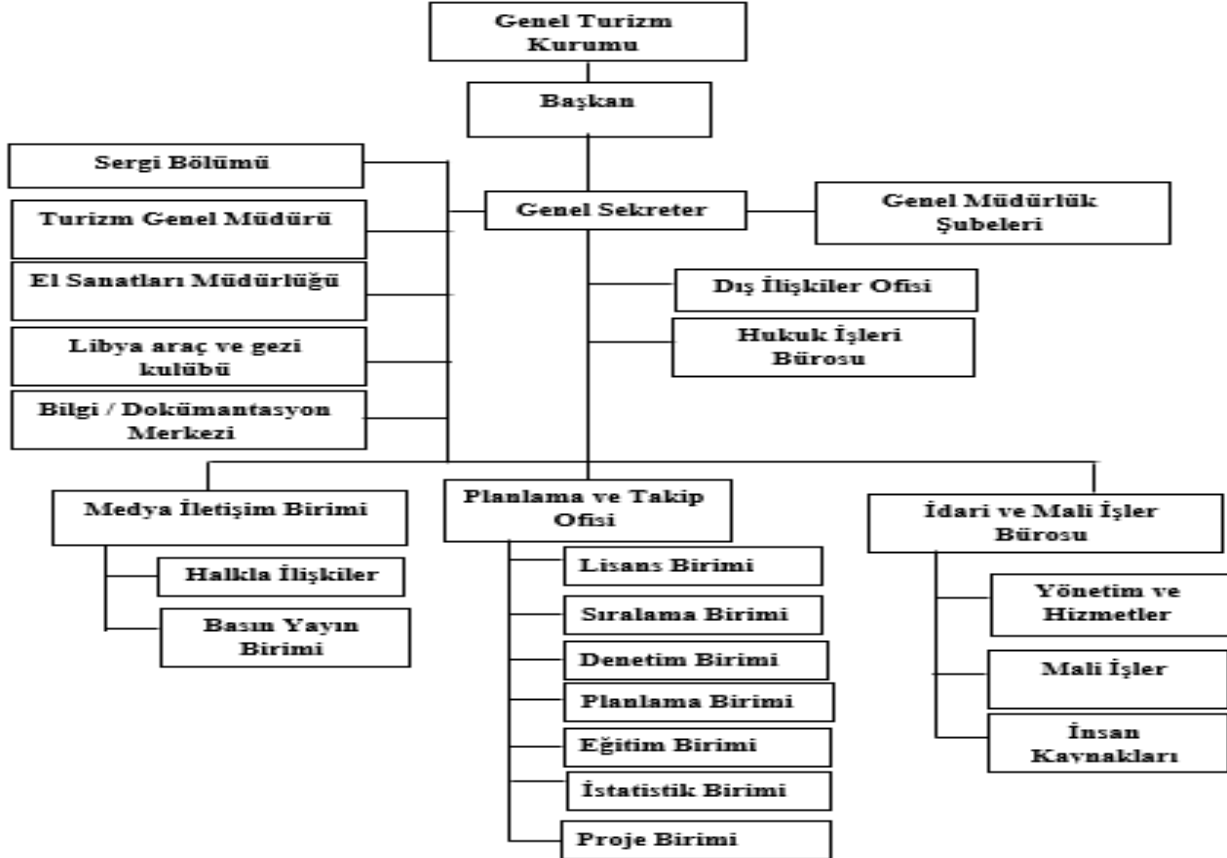
Genel Turizm Kurumu hedeflerine ulaşmasını engelleyen birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır; bunların en önemlisi, uygulama için mali bütçelerin sağlanamamasından ve hükümetin gerekli önemi göstermemesinden kaynaklanmıştır. 1995 yılında, Genel Turizm Kurumu, Turizm Genel Kurulunun kurulmasıyla iptal edilmiştir; amaçları arasında, turizmin geliştirilmesi ve uygulanması için turizm için bir yasa taslağının hazırlandığı kapsamlı bir strateji geliştirilmesi konulmuş; ancak taslak kabul edilip resmen ilan edilmemiştir. 1996 yılında Turizm Genel Kurulu (GCT, 1999) örgüt yapısı hakkında 36 sayılı Kanunu yayımlanmıştır.

Bu kurul bazı mevzuatları geçirmek ve turizm faaliyetiyle ilgili bazı yasaları değiştirmek gibi görevlerde bulunmuştur: (GCT, 1999):

- ✓ Ticari Şirketler Kanunu
- ✓ Ticaret Acenteleri Kanunu
- ✓ Ekonomik Faaliyet Kanunu
- ✓ Anıtların ve müzelerin ve tarihi binaların korunması kanunu
- ✓ Yabancı yatırım teşvik kanunu
- ✓ Hizmet Ücretini Belirleme Kanunu
- ✓ Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu

Uzun vadeli bir vizyonun, kapsamlı bir stratejinin varlığı, bütüncül yaklaşım ve tüm paydaşların katılımı sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi için temel meselelerdir. Bununla birlikte, turizm gelişimine yönelik ulusal politikaların böyle bir vizyonu ve uygulamasını sağlayabilecek özel bir turizm otoritesinin olması gereklidir ki Libya bu tür bir otoritenin varlığı mevcut değildir.. Libya ekonomisi 90'lı yılların sonuna kadar petrol sektörüne bağımlı kalmış ve turizmin ekonomiyi çeşitlendirmek için kullanabilecek en önemli sektör olduğu 90'ların sonunda anlaşılmıştır. Bu dönemde 1999'dan 2018 yıllarını kapsayan Libya'da ilk turizm planı yapılmış ancak plan tüm hedeflerine ulaşamamıştır (Baira, 2007).

Libya' daki Turizm Genel Kurulu Organizasyon Yapısı aşağıdaki gibidir.

Şekil 2 Turizm Genel Kurulu Organizasyon Yapısı
Kaynak: GCT, 1999.

Libya'da turizm sektörünü etkileyen yasalar arasında 2004 tarih ve 7 sayılı Kanun bulunmaktadır. Bu yasa, turizmin gelişmesini ve dikkatini turistlerin doğal alanlardan faydalanmasına, vatandaşlar için iş imkânı yaratmaya, yerel ve yabancı yatırımcıları turizm projelerine yatırım yapmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde milli gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi amaçlanmış ve tek gelir kaynağı olan petrole alternatif gelirler arasına turizm de koyulmuştur. Turizm bu yasa uyarınca aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır (LTM, 2012):

"Turizm, yerli halkın ya da yabancıların bireylerin ya da grupların bir yerden başka bir yere hareketinden kaynaklanan hizmetler ve farklı ilişkileridir". Bu yasa uyarınca turizm şunları amaçlar: (LTM, 2012):

- ✓ Libya uygarlığının ve tarihinin tanımlanması
- ✓ Kamusal zevkin ve kolektif davranışın gelişimi
- ✓ Ulusal mirasımın canlanmasına katkıda bulunulması
- ✓ Topluluk üyeleri arasında sosyal bütünlüğün güçlendirilmesi, dünya halklarıyla olan bağlantıların kurulması.
- ✓ Turistik mekânları korunması, vatandaşlar ve turistler için eğlence imkânlarının sunulması.
- ✓ Libya ve yurtdışında konferanslar, sergiler ve forumlar organize edilmesi
- ✓ Turizm sektörüne yatırım teşvik edilmesi
- ✓ Ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunulması
- ✓ Yerel sakinler için istihdam olanakları yaratılması

Bu kanun hükümlerini düzenleyen gerekli mevzuat yayınlanmış, ancak hükümet tarafından tahsis edilen bütçelerin eksikliği nedeniyle uygulanamamıştır.

2011 yılında ise yeni hükümet, uyumlu ve kapsamlı bir turizm endüstrisi kurma amacına yönelik olarak Turizm Bakanlığını kurmuştur. Yeni bakanlık durumu değerlendirip, turizme yönelik daha önceki kanun ve yönetmelikleri gözden geçirerek, eski rejim tarafından yerel ve yabancı şirketler ile yapılan tüm sözleşmeleri gözden geçirmeye ve herhangi bir yolsuzluğa yol vermeyecek gerekli düzeltmeleri yapmaya başlamıştır. Ayrıca savaş sırasında ülkeden giden yabancı şirketlerin projelerini tamamlamaları için çalışmaktadır. Libya tarihinde ilk defa Turizm bakanlığı için ayrı bir bütçe ayrılmıştır (LTM, 2012). Ancak Kaddafi'nin ölümünden sonra da iç savaşın halen devam etmesi bu sektörün gelişimini sekteye uğratmış, bakanlığın faaliyetlerinin de durmasına neden olmuştur.

3.4. Shahat'ta Turizm Gelişiminin Önündeki Engeller

Ülkelerin turizm yönünden karşılaştığı engeller ülkelerdeki farklı ekonomik ve kültürel ilerlemelerin bir sonucu olarak değişmektedir. Libya'da turizm sektörünün kaynakların varlığı ve turizmin ilerlemesine yönelik potansiyel olmasına rağmen, turizm endüstrisine gerekli dikkat gösterilmemesi ve ekonomik ve sosyal kalkınma alanlarında turizmin rolünün daralmasına yol açan birçok engellerin oluşmasına neden olmuştur. Genel olarak Libya'da ve özel olarak Shahat'ta turizm gelişiminin önünde bir dizi engel bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir

1. Turizm ve turizmin geleceğine yönelik net bir stratejinin olmaması.
2. Turizm kalkınma alanının zayıflığı ve çeşitli kalkınma planlarında turizme yönelik mütevazı mali ödenekler çerçevesinde öneminin azalması. Tamamlanmış veya planlanmış projelerin eksikliği ve turizm için açık bir stratejinin benimsenmesinde kamu politikasının yetersiz performansı.
3. Bilgi ve verilerin sağlıklı tutulması nedeniyle istatistiksel eksiklik.
4. Tesis ve hizmet kalitesinin düşüklüğü, su şebekeleri, iletişim teknolojisi ve sıhhi tesisler gibi temel hizmetlerin eksikliği veya zayıflığı.
5. Turizm alanında eğitim kurumlarının bulunmaması ve nitelikli çalışan eksikliği.
6. Turizm programları eski moda olması ve bunun da turistlerin kalış süresini etkilemesi.
7. Bakım, yenileme, yeniden yapılanma ve keşiften yoksun olan arkeolojik alanların ve kent şehirlerinin ihmali.

4. SONUÇ

Günümüzde turistik yerler daha çeşitli olmaya başladığı ve sürdürülebilir turizmin yeni alternatif türleri yayılmaya başladığı için, turizm istikrarlı bir şekilde büyüyen başlıca küresel endüstrilerden biri konumundadır. Bu durum çevreyi korumakta, yerel toplumların ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlamakta ve turistler için faydalı deneyimler sunmaktadır.

Turistik faaliyetleri etkileyen ya da onlardan etkilenen yerli yerleşimciler, turistler, koruma altındaki alanların idarecileri, şirketler ve hükümetler gibi bütün aktörler, paydaşlara dahil edilmelidir. Çünkü eğer turizm geliştirme planları yapılırken tüm paydaşlar dikkate alınmazsa, paydaş gruplar arasında oluşan sosyal, ekonomik, çevresel ve hatta politik problemler turistik yerleşim yerleri üzerinde pek çok negatif etkiye sebep olabilir.

Bu yüzden, sürdürülebilir turizm gelişimi olduğunda planlama, turizmi etkileyebilecek ya da ondan etkilenebilecek bütün değişkenlerle koordineli ve işbirlikçi bir şekilde yapılmalıdır. Çünkü bu gelişmeden yeni şirketler kurarak ilk faydalanacak olan, istihdam olanakları geliştirerek yaşam standartlarını artıracak olan onlardır. Dolayısıyla pek çok probleme de çözüm bulabileceklerdir.

Başlangıçtan hareket edip, hala araştırma aşamasında olan turizm için doğru bir temel inşa etmek için fırsat vardır. Bunun için paydaşları da sürece dâhil etmek ve tanımlama ve turizm geliştirme sürecinin tüm evrelerinde desteklerini sağlamak gerekmektedir.

Bu araştırma, politika belirleyicilerin dikkatini şehrin önemli turizm potansiyeline çekecektir ve yatırımcılar ve karar mercilerine yüksek derecede güven ve itimat sağlayacaktır. Ayrıca, planlayıcılar ve yatırımcılar için şehrin ekonomisini canlandırmalarına katkı sağlayacak, artan istihdam olanaklarına yol açacak yeni şirketler kurmak ve böylece yerleşimcilerin yaşam standartlarını artırmak hedeflenmektedir.

Şehirde sürdürülebilir turizm gelişimi elde etmek için özellikle yerel topluluklarda süregiden bir şekilde paydaş memnuniyeti kazanmak ve ekolojik dengeyi mümkün olduğu kadar çok devam ettirmek gerekmektedir. Ancak pazarda, özellikle gelişim sürecinin başlangıç safhalarında eksik şartlar altında yüksek bir rekabetin ortaya çıkmasına dikkat edilmelidir. Çünkü bu durum küçük yerel turizm işletmelerinin yok olmasına yol açmakta, bu da turistik gelişim üzerinde yerel kontrolün kaybedilmesine ve sürdürülebilir turizm gelişiminin hedeflerinin planlandığı gibi başarılamamasına yol açmaktadır.

Bu çalışmanın, mevcut turizm kaynakları ve potansiyelini belirleyerek ve şehirde sürdürülebilir turizm gelişimine katkılarını göstermiş olan paydaşların algı ve tutumlarını talep ederek, Shahat Şehri'nde sürdürülebilir turizm geliştirme açısından daha uyumlu, işbirlikçi ve sürdürülebilir bir şekilde dayanak teşkil etmesi beklenmektedir. Ayrıca bu çalışma Shahat bağlamında ve Libya'daki herhangi bir şehirde ya da dünyanın herhangi bir yerinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, paydaşlar ve sürdürülebilir turizm gelişimi ile ilgili daha ileri araştırmalara temel teşkil etmek amacıyla kullanılabilir.

KAYNAKLAR

Adams, W. (2006). *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and development in the Twenty-first Century*. Gland, Switzerland, The World Conservation Union. (18 April2016). Retrieved from://www.iucn.org>

Baira, A. (2007). *Public Policies for Administrative Development in Libya - a holistic perspective*. Paper published in the book of First National Conference on Public Policy in Libya. Benghazi, Research Center, University of Benghazi.

Baker, S. (2006) *.Sustainable Development*. Abingdon, Routledge.

Ballantyne, R., Packer, J. & Sutherland, L. (2011). *Visitors' memories of wildlife tourism: Implications for the design of powerful interpretive experiences*. *Tourism Management*, 32(4), 770-779.

Bel-haj, Trog. (2011). *Tourist groups coming to the Archaeological Bel-haj Troglodyte in the GGC*. Libya (2005 – 2010)

Binns, T. & Nel, E. (2002). *Tourism as a local development strategy in South Africa*. *The geographical journal*, 168(3), 235-247.

Britton, S. G. (1982). *The political economy of tourism in the Third World*. *Annals of tourism research*, 9(3), 331-358.

- Brohman, J. (1996). New directions in tourism for third world development. *Annals of tourism research*, 23(1), 48-70.
- Burns, P. (2008). Tourism, political discourse and post-colonialism. *tourism and hospitality planning & development*, 5 (1), 61-71.
- Cater, E. (1991). Sustainable tourism in the Third World: problems and prospects. *Sustainable tourism in the Third World: problems and prospects.*, (3).
- Clarkson, M. R E. (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *Academy of management review*, 20(1), 92-117.
- Bass, S., & Dalal-Clayton, B. (2012). *Sustainable development strategies: a resource book*. Routledge.
- Cronin, L. (1990) A strategy for tourism and sustainable developments. *World Leisure & Recreation*, 32 (3), 12-18.
- Dann, G. M. (2001). Slavery, contested heritage and thanatourism. *International journal of hospitality & tourism administration*, 2(3-4), 1-29.
- Dresner, S. (2008) .*The Principles of Sustainability*. (2nd ed) .Earthscan.
- Europarc (2001). *Loving them to death? Sustainable tourism in Europe's Nature and National Parks*. Belgium, Europarc Federation.
- GCT, (1999). *The general plan for the development of tourism in Libya (1999 – 2018)*. General Committee for Tourism, Tripoli.
- Giddings, B., Hopwood, B., and O'brien, G. (2002). Environment, economy and society: fitting them together into sustainable development. *Sustainable development*, 10(4), 187-196.
- Goodland, R., and Daly, H. (1996). Environmental sustainability: universal and non-negotiable. *Ecological applications*, 6(4), 1002-1017.
- Grimble, R., and Wellard, K. (1997). Stakeholder methodologies in natural resource management: a review of principles, contexts, experiences and opportunities. *Agricultural systems*, 55(2), 173-193.
- Hall, C. M., and Lew, A. A. (2009). *Understanding and managing tourism impacts: An integrated approach*. Routledge.
- Hardy, A., Beeton, R. J., and Pearson, L. (2002). Sustainable tourism: An overview of the concept and its position in relation to conceptualisations of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(6), 475-496.
- Haughton, G. (1999). Environmental Justice and the Sustainable City. *Journal of Planning Education and Research*, 18(3), 233-243.
- Houri, K., Sameh, M., and Bahlol, A. (2001). *The principles of the economics of travel and tourism*. (1st ed). Warraq Publishing Corporation, Jordan.
- Hunter, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of tourism research*, 24(4), 850-867.
- Jafari, J. (2001) The scientification of tourism. In: Smith, V. & Brent, M. (eds) *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*, 28-41.
- Jafari, J. (1990) *Research and Scholarship: The basis of Tourism Research*. *The Journal of Tourism Studies*, 1 (1), 33-41.
- Kodra, M., & Bader, J. (2008). *Tourism marketing*. Nineveh house for studies and publishing, Damascus.
- Lee, N., and Lings, I. (2008). *Doing business research: a guide to theory and practice*. Sage.
- Lélé, S. (1991) *Sustainable Development: A Critical Review*. *World Development*, 19 (6), 607-621.
- Liu, Z. & Wall, G. (2006). Planning tourism employment: a developing country perspective. *Tourism Management*, 27, 159-170.
- LTM, (2012). *Laws and legislation*. Website of the Libyan Tourism Ministry.(6 March 2017) Retrieved from, www.pm.gov.ly/ministries/ministry-of-tourism.html
- Manning, T. (1999). Indicators of Tourism Sustainability. *Tourism Management*, 20 (1999), 179- 181.

- Mowforth, M., & Hunt, I. (1998). *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. London: Route ledge.
- Neto, F. (2003). A new approach to sustainable tourism development: Moving beyond environmental protection. *Natural Resources Forum*, 27, 212-222.
- Owen, R., Witt, S. & Gammon, S. (1993). Sustainable tourism development in Wales: From theory to practice. *Tourism Management*, 14 (6), 463-474.
- Pearce, D., Markandya, A. & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. London, Earthscan Publications Ltd.
- Pearce, P. (2003) .The classic collection: JTS articles in demand from 1990-2000. *Journal of Tourism Studies*, 14 (1) ,1-5.
- Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the contradictions*. London, Routledge.
- Redclift, M. (1992) *The Meaning of Sustainable Development*. *Geoforum*, 23 (3),395-403.
- Redclift, M. (2008) *Sustainable Development*. In: Desai, V. & Potter, R. eds. *The Companion to Development Studies*. 2nd ed. London, Hodder Education,279-282.
- Reid, D. (2003) *Tourism, Globalisation and development: Responsible Tourism Planning*. Pluto Press, London.
- Robinson, J. (2004) .*Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development*. *Ecological Economics*, Vol 48, 369-384.
- Sharpley, R. (2000).*Tourism and sustainable development: exploring the theoretical divide*. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.
- Sharpley, R. (2002). *The challenges of economic diversification through tourism: the case of Abu Dhabi*. *International Journal of Tourism Research*, (4), 221–235.
- Sharpley, R. (2009).*Tourism development and the environment: beyond sustainability?* Abingdon, Earthscan.
- Shuib, A. (2008). *Asian tourism demand for Malaysia: a Bound test Approach*. *Contemporary Management Research*, 4(4), 351-368.
- Southgate, C., & Sharpley, R. (2002). *Tourism, development and the environment*. *Tourism and development: Concepts and issues*, 231-264.
- Tao, T. and Wall, G. (2009).*Tourism as a Sustainable Livelihood Strategy*, *Tourism Management*.
- Telfer, D. (2002) .*The evolution of tourism and development theory*. In: Sharpley, R. &Telfer, D. (eds) *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Clevedon, Channel View Publications, 35-78.
- Telfer, D., & Sharpley, R. (2008). *Tourism and development in the developing world*. Abingdon, Routledge.
- Tosun, C. & Jenkins, C. (1998) *The Evolution of Tourism Planning in Third-World Countries: A Critique*. *Progress in Tourism and Hospitality Research*, (4), 101-114.
- Twining-Ward, L. (1999) *Towards sustainable tourism development: observations from a distance*. *Tourism Management*, (20), 187-188.
- Weaver, D. (2006) *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. London, Elsevier- Butterworth.
- Wight, P. (2002). *Supporting the Principles of Sustainable Development in Tourism and Ecotourism: Government's Potential Role*. *Current Issues in Tourism*, 5 (3&4), 222-244.
- WTTC, (2007,2008 ,2012,2015,2016). *Site of the World Travel and Tourism Council* . on the web: www.wttc.org.
- <https://www.harburg21.de/tr/guendem-21/suerduerulebilir-kalkinma/#c238>